

УДК 323.2

О. Д. Бойко

**Політична ідентичність населення Центрального регіону
України: фактори формування,
характерні риси та особливості виявів***

Процес формування політичної ідентичності населення – важлива складова позиціонування України у сучасному динамічному, тісному (завдяки глобалізації) та суперечливому світі, одна з ключових умов консолідації політичної нації, потужний фактор стабільного та поступального державного розвитку. Крім того, не слід забувати і про те, що найстрашніші хвороби національної психіки розпочинаються саме від браку уявлень про ту нішу, яку займає група чи соціум у глобальній світобудові [1].

Регіональна політична ідентичність як суспільне явище і як предмет дослідження має досить складну природу, а в сучасних умовах і надзвичайно парадоксальну. Згадані риси знаходять свій вияв у взаємодії двох потужних факторів: а) енергійної уніфікації економічного простору (глобалізації); б) активній диференціації простору політичного (регіоналізації), які перетворюють самоідентифікацію не на явище, а на довготривалий процес [2].

Так склалось історично, що у різних регіонах нашої держави [3] процес формування політичної ідентичності суттєво відрізнявся / відрізняється за темпами, характером, векторами розвитку, наявністю суттєвих регіональних відмінностей тощо. З огляду на це особливо цікавим об'єктом для дослідника є Центральні області України, жителі яких дуже часто знаходяться в епіцентрі політичної боротьби та пристрастей під час чергових спроб частини політиків (особливо у ході виборчих кампаній різного рівня) актуалізувати/поглибити розкол між Заходом і Сходом держави.

Політична ідентичність жителів Центральної України дуже своєрідна, і останнім часом її вияви дедалі менш прогнозовані, у цьому

* Стаття написана у 2008 р. у межах проекту Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України "Сучасна політична ідентичність населення України: джерела, прояви, тенденції (національний і регіональний вимір)", але в повному обсязі так і не була надрукована. На думку автора, вона і нині зберігає свою актуальність. Текст подано без змін і правок.

зв'язку характерно, що після парламентських виборів 2006 р. частина політичних експертів почала говорити про появу на політичній мапі "нового політичного гравця", виокремлення так званої "третьої України" – центральних областей, де перемогу здобув блок Ю. Тимошенко [4]. Вибори кіївського мера у 2008 р. лише підтвердили існування нового суспільного феномену (специфічних та своєрідних політичних очікувань та реакцій мешканців Центрального регіону), який потребує ретельного та детального вивчення. В основі даного дослідження, що має на меті виявити характерні риси та особливості політичної ідентичності жителів Центральних областей України, лежить аналіз факторів / чинників, які суттєво впливають на самоідентифікацію населення, а також перелік, систематизація та класифікація найбільш характерних її виявів.

На нашу думку, ключовими факторами / джерелами, що формують / визначають специфіку політичної ідентичності Центрального регіону України є:

1. Особливості геополітичного розташування. На відчуття територіально-просторової ідентичності населення Центральних областей суттєво впливає низка факторів, ключовими серед яких є: а) розташування регіону між Заходом і Сходом країни; б) існування кордонів з Росією та Білорусією; в) функціонування столиці держави на території регіону. Крім того, слід врахувати, що у геополітичному аспекті Центральна Україна, як і Східна Україна (по лінії Дніпра) та Крим, в силу історичних, культурних, етнічних, релігійних чинників здебільшого тяжіє до Євразії (Росії). Свою роль у процесі визначення територіально-просторової ідентичності відіграють і давні та широкі економічні, культурні, сімейно-родинні зв'язки з Росією та Білоруссю.

2. Пам'ять про історичне минуле [5]. Суть феномену історичної пам'яті полягає у збереженні у суспільній свідомості найбільш значущої, знакової, актуальної інформації, яка є, з одного боку, своєрідним узагальненням досвіду окремої людини, народу, країни, держави, з іншого – підґрунтям та спонукою подальшого поступального розвитку. Інколи історична пам'ять зберігає, на перший погляд, незначні, майже дріб'язкові деталі, що може створити ілюзію хаотичності її природи. Насправді ж цей дивовижний феномен людського буття являє собою не просто набір подій минулого, які ситуативно зафіксувалися у свідомості, а своєрідну матрицю оптимальної, з точки зору історичного досвіду, поведінки окремої людини / групи / народу в ході динамічних суспільних змін. Історична пам'ять зберігає лише

найсуттєвіше те, що має чітку емоційну забарвленість, знакову символіку, чітко визначені місце і роль в ієрархії цінностей історії народу.

Зміст історичної пам'яті включає хронологію основних подій – "фактів" історії, в якій фіксується деякий послідовний ряд, що створює "образ історії" даної країни. На думку академіка А. Здравомислова, цей ряд включає факти, пов'язані:

- зі становленням та зміною форм державності;
- боротьбою із зовнішніми ворогами;
- структурною напругою і конфліктами (бунтами і їх утихомиреннями, громадянськими війнами, реформами, революціями, кризами);
- періодами піднесення і процвітання;
- зіставленням з подіями у "знакових країнах" [6].

Отже, історична пам'ять – це те, що інтегрує відчуття, мислення та емоції і слугує певним містком між минулим, сучасним та майбутнім, своєрідною основою / фундаментом процесу формування політичної ідентичності.

Історія центральних областей України складна і неоднозначна. Сучасний Центр країни протягом минулих віків не становив собою монолітний територіальний регіон, і тому нині хоча він і є цілком органічним об'єднанням в етно-соціальному плані, але в плані історичному – мозаїчною сумою специфічних історико-етнографічних територій – Середньої Наддніпрянщини (Київщина, Переяславщина, Черкащина, Південна Чернігівщина, південно-західні райони Полтавщини, Північна Кіровоградщина, Поділля (Хмельниччина), Полісся (Чернігівщина, Північна Київщина, Житомирщина, Північна Сумщина), Сіверщини (Сумщина та Чернігівщина). Історичне минуле суттєво впливає на політичну ідентичність населення регіону, оскільки інтегрально визначає ключові чинники її формування – геополітичні вектори / орієнтації; етносоціальний склад населення; ступінь впливу різних релігійних конфесій; поширеність тієї чи іншої мови; економічний потенціал регіону (торгівельні шляхи, доступ до ресурсів тощо); ступінь поширеності та популярності тих чи інших політичних сил тощо.

Для більш глибокого розуміння специфіки політичної ідентичності доцільно бодай коротко охарактеризувати фактори історичного минулого Центрального регіону України, які суттєво могли вплинути / вплинули на світогляд, геополітичні орієнтири, політичну поведінку його населення.

Середня Наддніпрянщина – історично-етнографічний регіон України, якому належить визначальна роль у формуванні етнічного

ядра східного слов'янства, давньоруського населення, а пізніше й українського етносу та української нації. Фахівці акцентують, що практично кожен з етапів етно- і націогенетичного процесу, що відбувався на території Середньої Наддніпряни, мав логічне завершення у створенні тієї чи іншої моделі державності: Київської Русі, Козацької республіки (Запорізької Січі), Української народної республіки, нарешті, суверенної держави – України.

Як етнічна територія, Поділля згадується в історичних документах з XIII ст. під різними назвами: "Подолля", "Подолле", "Подол" (так іменували нижню частину Галицько-Руського князівства). З XIV ст. цей регіон в історичних джерелах фігурує як самостійна земля (зокрема князь Олександр Кориатович, іменував себе у грамоті "господарем землі Подільської"). Після втрати у 1434 р. незалежності та цілісності одна частина Поділля під назвою "Подільське воєводство" увійшла до складу Польщі, друга – "Брацлавське воєводство" – до складу Великого князівства Литовського. Після першого поділу Польщі Подільське та Брацлавське воєводства відійшли до Росії, перетворившись на області, згодом – намісництва, а з 1796 р. – Волинську та Подільську губернії. Такий адміністративний поділ зберігся до 1917 р. Після громадянської війни Подільську губернію було скасовано. На її території утворилися у 1932 р. Вінницька, а в 1937 р. – Кам'янець-Подільська (з 1954 р. – Хмельницька) області УРСР. Західні землі Поділля увійшли до складу Польщі і лише у 1939 р. були возз'єднані з УРСР, утворивши Тернопільську область. У результаті такої постійної зміни кордонів; підпадання під владу різних держав та форм правління етнополітичній культурі, політичній ідентичності "подолян" притаманні: а) відсутність однорідності та цілності; б) не завжди органічне об'єднання у конгломеративну систему зональних культур / ідентичностей; в) чітко виражений крайовий акцент у політичному світобаченні та світосприйнятті.

Полісся – особливий історико-етнографічний регіон, що включає північні області України, які межують з Білоруссю та Росією; частина колишньої прабатьківщини слов'ян, давня етноконтактна зона. Як самостійна земля цей регіон відомий з XIV ст. Саме на його території межували та були сусідами провідні слов'янські племена: поляни, сіверяни, древліяни, волиняни та дреговичі.

Полісся тривалий час було регіоном нестабільності оскільки саме тут проходили кордони двох найбільших та найпотужніших князівств – Київського та Володимиро-Волинського, що суперничали між собою. Гостре протистояння, перманентний перехід поліських

земель залежно від обставин то до Київського, то до Галицько-Волинського, то до Чернігово-Сіверського князівств, суттєво заважали стабілізації становища Поліського регіону та усталеності його кордонів.

Входження українських земель (у XIV ст.) до Великого князівства Литовського зумовило процес диференціації / регіоналізації Поліських земель, виділення в окремі історико-етнографічні зони – Сіверщини, Київщини, Білої Русі, Чорної Русі і окремо – Полісся. У XVII ст. відбувся черговий поділ регіону: на Лівобережну, що підпала під вплив Росії, і Правобережну – сферу впливу Польщі. На цій основі сформувалися дві етнографічні зони Полісся: Наддеснянська (Лівобережна, або Чернігівська) і Надприп'ятська (Правобережна), вододілом між якими став Дніпро. Цей та тривалі попередні поділи суттєво вплинули та впливають на політичну ідентичність місцевого населення.

Специфічним регіоном Центральної України є Сіверщина – своєрідна перехідна етнокультурна зона між українськими та російськими землями. Так склалося історично, що тут, крім автохтонного "сіверського" населення, активно розселялися етнічні групи представників сусідніх земель, переважно росіяни та частково білоруси. Починаючи з XIV ст., російське населення цього регіону активно поповнювалося за рахунок, по-перше, старообрядців, які втікали на Сіверщину в XIV–XVI ст.; по-друге, "служило-ратних людей" – стрільців, які після входження Чернігово-Сіверщини до складу Росії (1503–1608) розташовувалися у прикордонних повітах [7].

Характеризуючи фактор історичного минулого, що впливає на формування політичної ідентичності населення Центрального регіону України, варто урахувати і тривале перебування українських земель у складі СРСР, у жорстких рамках тоталітарного суспільства, що лишило свій слід на національному генетичному коді. "Родимі плями" тоталітаризму наявні в психології кожної людини, яка вихована за радянської доби. Вчені Національного інституту стратегічних досліджень виділяють такі основні риси "радянської" ментальності, яка характерна практично для абсолютної більшості колишнього населення Радянського Союзу: пасивність особи – відсутність волі до поліпшення життя власними силами, що доповнюється формальною активністю, активністю про людське око, напоказ; головне – створити враження, що людина працює, а не працювати на певний результат; комплекс меншовартості – відчуття власної нездатності через некомпетентність та непрофесіоналізм, зворотним боком чого

є невмотивована амбіційність та хамство; патерналізм – перекладання на владу вирішення власних проблем; безпорадність – надія на розв'язання проблем ззовні, на чийсь гуманітарну допомогу [8].

3. Етно-соціальний склад населення. Центральні та Північно-Східні області України є історично основними базовими регіонами розселення українського етносу. Саме тому представників інших національних груп тут порівняно небагато. Зокрема, відповідно до Всеукраїнського перепису 2001 р. у Вінницькій, Житомирській, Київській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях проживало 91,7 % українців (найбільше 93,9 % – у Хмельницькій, найменше – 88,8 % у Сумській). Найбільш представленим іншоетнічним елементом були росіяни – 6,1 % (найбільше у Сумській області – 9,4 %, найменше у Хмельницькій – 3,6 %). Особливе місце у регіоні займає Київ, який має свою історично обумовлену етнічну структуру: українців – 82,2 %, росіян – 13,1 %, євреїв – 0,7 %, білорусів – 0,6 %. Соціальний зріз населення Центру засвідчує, що у регіоні переважає міське населення – 57 % [9]. Сільському населенню, що складає 43 % притаманна ментальність, сформована під сильним впливом колгоспної моделі господарювання, що важливо для розуміння специфіки їх політичної ідентифікації. Характерною рисою процесу швидкої урбанізації у регіоні, типовою для останніх десятиріч, є збільшення серед жителів міст числа маргіналів за рахунок мігрантів із села, які "вже не селяни", але "ще і не городяни" завдяки збереженню чітко вираженої селянської психології, що накладає помітний відбиток на політичні погляди, орієнтири, поведінку. Порівняно із Західним регіоном у Центрі ідеї ринкової економіки сприймаються значно обережніше, з пересторогою, що значною мірою пов'язане з радянською добою, під час якої приватне підприємництво було поставлене поза законом.

4. Економічний потенціал регіону. Характерною рисою роста швидкого економічних ресурсів в Україні є нерівномірність, концентрація / зосередження їх переважно у східному і південному регіонах. За підрахунками фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, у 2001–2002 рр. у 6-ти регіонах (Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Харківській областях та місті Києві) було зосереджено 48,4 % основних засобів країни, 52 % виробництва валової доданої вартості (ВДВ), 62,5 % виробництва промислової продукції, 48,5 % обсягу інвестицій в основний капітал [10]. Наслідком цього є розвиток східних та південних регіонів як донорських, інших – як депресивних. Характерними рисами економічного потенціалу Центрального регіону є його розбалансованість та неоднорідність.

рідність: хоча Київ, та Полтавська область належать до розвинутих регіонів (валовий регіональний продукт на душу населення вищий за середній по Україні); а Київська – до регіонів із середнім рівнем розвитку, разом з тим Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області є, за класифікацією фахівців, відносно відсталими регіонами (валовий регіональний продукт на душу населення нижчий, ніж 75 % середнього в Україні показника) [11].

У цьому контексті для мешканців Центральних областей надзвичайно важливо / позитивно, що до складу шістки лідерів входить місто Київ, що є не лише серцем, а й потужним фінансово-економічним фактором розвитку всього регіону.

Разом з тим варто підкреслити, що спекуляція на регіональній специфіці розташування основного економічного потенціалу України, до якої, як правило, вдаються окремі політичні сили практично у кожній політичній кампанії останнього часу, не лише актуалізує, а й поглиблює процес розмежування / розколу між Заходом і Сходом, суттєво ускладнює формування політичної нації та певною мірою деформує політичну ідентичність населення всіх регіонів, оскільки лівова частка економічних ресурсів зосереджена у східному та південному регіонах, де історично домінує російська мова і культура, порівняно з переважно україномовними центральними і майже суцільно україномовними західними територіями.

5. Характер впливу релігійного чинника. Регіональна дислокація основних конфесій має свою специфіку, яка накладає значний відбиток на процес формування політичної ідентичності населення регіонів і стимулює розвиток суттєвих регіональних відмінностей у ідейно-політичних позиціях / поглядах громадян. Це пов'язано з тим, що якщо на Півдні домінуючим є вплив Української православної церкви (Московського патріархату), то у Центрі – Української православної церкви (патріархату Київського. Крім того, у Центральних областях певний вплив мають і Римо-, Греко-католицька, автокефальна та протестантська церкви, які є панівними на Заході України. Така конфесійна мозаїка стимулює серед населення різновекторні геополітичні орієнтації, на жаль, дуже часто діаметрально протилежні.

6. Особливості мовної практики у регіоні. Мова, як і пам'ять про історичне минуле, слугує своєрідним інтегруючим показником, який, з одного боку, віддзеркалює, з іншого – активно формує ментальність, геополітичні, культурні, ціннісні орієнтації, що, як правило, і лягають у фундамент процесу політичного ідентифікування населення того

чи іншого регіону. Аналіз результатів Всеукраїнського перепису 2001 р. засвідчує, що абсолютна більшість жителів Центрального регіону – 90,6 % вважає рідною мовою українську (найвищий показник у Хмельницькій області – 95,2 %, найнижчий 84 % – у Сумській), 7,9 % – російську (найвищий показник у Сумській області – 15,6 %, а найнижчий 3,5 % – у Кіровоградській) і лише 1,5 % – іншу мову [12].

Всі перелічені фактори сутево вплинули / впливають на процес формування політичної ідентичності населення. Варто підкреслити, що цей суспільний феномен не лише надзвичайно складний та неоднозначний, а й надзвичайно динамічний. Його специфіка полягає в тому, що він є не простою / механічною сумою, а послідовним добутком трьох надзвичайно поліфонічних величин – національної свідомості, політичної культури та соціально-політичної мобільності. Саме добутком, оскільки кожна із складових зазначеної формули не додається до попереднього результату, а його помножує. Всі згадані множники мають свою оригінальну структуру / конструкцію – національна свідомість (усвідомлення приналежності до певної країни; ставлення до історії, культури, релігійних конфесій своєї національно-етнічної спільноти; мовна ідентифікація; ставлення до представників інших національностей); політична культура (політична компетентність; ціннісні орієнтації; політична ідентифікація, політична довіра; критичне ставлення до досягнень та проблем спільноти); соціально-політична мобільність (усвідомлення індивідом себе як суб'єкта громадсько-політичного життя, рівень включеності у політичну діяльність; спрямованість на політичну участь; протестна активність).

Розглянемо детальніше характерні риси та особливості політичної ідентичності населення Центрального регіону України крізь призму зазначених ключових індикаторів:

1. Усвідомлення приналежності до певної країни та її культури. Ця позиція органічно поєднує територіально-просторову та соціокультурну ідентифікації. Територіально-просторова ідентифікація, як складова політичної ідентичності, є дуже важливим її елементом, оскільки дає змогу: а) зрозуміти ступінь залученості громадян до загальнонаціональних процесів (про це свідчить баланс тих, хто вважає себе жителем міста / місцевості та тих, хто ідентифікує себе, як мешканець країни); б) відслідкувати ступінь впливу соціокультурного минулого (індикатором цього може слугувати визнання

частиною населення себе жителями країни, яка зникла з політичної карти світу); в) визначити геополітичні пріоритети населення (країни / регіони, що є, на думку респондентів, ключовими центрами тяжіння, своєрідними зразками / орієнтирами для суспільно-політичного розвитку).

Принципово важливим питанням для аналізу особливостей територіально-просторової та соціо-культурної ідентифікації є питання щодо теренів, які та чи інша особа вважає основним місцем свого проживання, в яких масштабах та етнополітичних категоріях вона сприймає оточуючий світ.

Мешканцем якої території Ви себе вважаєте в першу чергу?
[13]

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Мешканець місцевості чи міста, де ви живете	39,4	43,1	29,8	37,0	38,2
Мешканець регіону України, де ви живете	15,4	22,9	24,5	19,1	20,4
Мешканець України в цілому	34,8	25,2	35,8	32,0	30,7
Європеець	2,4	1,8	3,3	0,2	1,6
Мешканець Землі в цілому	4,0	5,7	5,6	8,3	6,2
Важко відповісти	4,0	1,4	1,0	3,3	2,9

Як бачимо, населенню Центрального регіону України притаманне, в першу чергу, відчуття себе жителем місцевості, міста. Характерно і показово, що цей показник найвищий у групі (Захід – Центр – Південь – Схід) – 43,1 % і майже на 5 % перевищує загальноукраїнський. На другому місці стоїть відчуття "регіонального патріотизму". За цим показником, який вищий за загальноукраїнський на 2,5 %, населення Центральних областей України не суттєво поступається лише Півдню. Очевидно, може викликати стурбованість той факт, що свою приналежність, у першу чергу, до мешканців України визнає лише кожен четвертий з жителів Центральних областей (це найнижчий показник не лише у групі, а й більш як на 5 % нижчий за загальноукраїнський).

Знаковим є і те, що населення Центрального регіону країни практично не сумнівається у правильності своїх поглядів та орієнтацій – лише 1,4 % опитаних не змогли відповісти на питання "Мешканцем якої території Ви себе вважаєте в першу чергу?" (це майже вдвічі менший за загальноукраїнський показник тих, хто не має чіткої позиції).

Отже, у шкалі "країна – регіон – місто / місцевість" для населення Центральних областей України діє формула прогресуючого спаду, і воно вважає / позиціонує себе у першу чергу мешканцем, міста / місцевості, де проживає. Втім, у разі коли питання ставиться більш жорстко, зокрема – "Чи пишаєтесь Ви тим, що Ви громадянин України?", позиції населення Центрального району країни, як показує опитування, можуть суттєво трансформуватися у плані зростання патріотичних настроїв і наблизитися до поглядів жителів Заходу України.

Ви пишаєтесь тим, що Ви громадянин України? [14]

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Дуже пишаюся	35,4	17,8	15,9	16,2	20,3
Скоріше пишаюся, ніж ні	42,2	42,3	35,8	26,3	35,9
Не дуже пишаюся	14,0	25,5	28,5	33,7	26,5
Зовсім не пишаюся	2,1	5,7	13,9	10,7	7,9
Важко відповісти	4,2	7,2	4,0	12,0	7,7
Не відповіли	2,1	1,5	2,0	1,1	1,6

Так, серед населення Києва, Вінницької, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Полтавської, Сумської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей "дуже пишається тим, що він є громадянином України", майже 18 % опитаних (це другий результат у групі після Західного регіону), а скоріше пишаються ніж ні понад 42 % (найвищий результат у групі). Характерно, що пишаються (навіть попри певні сумніви) своїм громадянством 77,6 % опитаних на Заході країни і 60,1 % – Центрі (обидва показники перевищують загальноукраїнський, який складає 56,2 %).

Рівень громадянськості – це важлива складова політичної ідентичності, серйозним його випробуванням є питання щодо альтернативного державного розвитку, тобто гіпотетичної можливості території, на якій проживає особа, увійти до складу іншої країни.

Чи хотіли б Ви, щоб Ваша область вийшла зі складу України і приєдналася до іншої держави (регіональний розподіл)? [15]

	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	3,4	1,4	11,6	10,4
Ні	91,3	93,1	75,1	77,9
Важко відповісти	5,3	5,5	13,3	11,7

Перше, що впадає в очі при аналізі результатів опитування, це те що у Центрі, практично найвищий у країні відсоток осіб (93,1 %), які виступають за єдність України та проти приєднання їх території до іншої держави, друге – це найнижчий (1,4 %) відсоток прихильників переходу їх областей до інших держав (показово, що цей показник більш як у два рази нижчий за аналог по Західному регіону), третє – у центрі майже найменше тих, хто сумнівається у правильності власного рішення.

Отже, ми маємо парадоксальний результат: якщо, відповідно до результатів розвідок фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, у східних та південних районах України "етнічна ідентичність дедалі більше поступається ідентичності регіонально-територіальній" [16], то у Центрі країни, як показує аналіз, ці дві ідентичності досить органічно поєднуються, фактично не вступаючи у протиріччя.

Основними складовими соціокультурної ідентифікації, яка є одним з наріжних каменів фундаменту ідентифікації політичної, є по-перше, вибір мови (офіційне визнання мови рідною, реальний / побутовий вибір мови спілкування та його мотиви тощо); по-друге, ототожнення себе з представниками певної культурної традиції.

Яка мова для Вас є рідною? [17]

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Українська	90,3	72,0	27,7	21,3	52,0
Російська	3,8	13,0	52,0	54,0	30,7
І українська і російська однаковою мірою	3,3	14,3	17,0	23,5	15,6
Інша мова	2,2	0,4	2,8	0,4	1,1
Важко відповісти	0,4	0,3	0,5	0,8	0,6

Дослідження фахівців Центру Разумкова показує, що для 72 % жителів Центральних областей країни українська мова є рідною (це майже в півтора рази перевищує аналогічний показник в цілому по Україні). Водночас відсоток вживання у спілкуванні однаковою мірою і української і російської мови майже тотожний загальноукраїнському.

Втім визнання мови рідною є наслідком переконань / позицій того чи іншого політичного актора / спільноти, конкретним підтвердженням / спростуванням яких є реальна повсякденна мовна практика. Відповідь на характер та напрямки розвитку процесів у цій

сфері дають результати опитування стосовно мови, якою розмовляє населення різних регіонів вдома.

Якою мовою Ви розмовляєте вдома? [18]

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Українською	86,0	54,2	11,4	10,3	39,3
Російською	1,9	11,9	48,5	49,8	28,1
Іноді українською, іноді російською	3,8	15,6	15,3	19,8	14,7
Переважно російською	1,6	9,0	11,4	13,6	9,5
Переважно українською	3,2	8,1	10,0	5,7	6,7
Іншою мовою	2,5	0,1	3,0	0,2	1,0
Важко відповісти	1,0	1,1	0,4	0,6	0,7

При зіставленні результатів визнання населенням Центру певної мови рідною і реальної мовної практики привертають увагу декілька формальних протиріч: по-перше, хоча 72 % жителів регіону визнають українську мову рідною у побуті їй надають перевагу трохи більше 62 %; по-друге, російською мовою вдома розмовляє майже 21 % респондентів незважаючи на те, що рідною її визнали близько 12 %. Очевидно, цю ситуацію слід розглядати через призму фактора "соціокультурних меж групової солідаризації" [19], інакше кажучи, на політичну ідентичність у цій (мовній) сфері наклало значний відбиток довгочасне перебування земель сучасних Центральних областей України у складі Російської імперії та СРСР, тривалий період домінування / нав'язування російської мови та культури.

Не менш важливим фактором ніж територіально-просторовий та мовний у процесі визначення політичної ідентичності населення є фактор його самоідентифікації з представниками / носіями певної культури.

До якої культурної традиції Ви себе відносите насамперед? [20]

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Українська	79,9	71,9	35,0	37,2	56,3
Радянська	4,4	13,3	24,4	22,7	16,4
Російська	1,5	3,0	22,7	20,0	11,3
Загальноєвропейська	9,0	6,2	7,7	5,0	6,6
Інша	1,4	0,7	3,0	1,6	1,5
Важко відповісти	3,8	4,9	7,2	13,5	7,9

Як бачимо, серед жителів центральних областей України досить чітко й однозначно домінує українська культурна традиція (71,9 %). Характерно і показово, що за цим показником Центр по суті тотожний Заходу, і майже вдвічі перевищує аналогічні показники Півдня та Сходу.

2. Ціннісні орієнтації – це комплекс соціальних (ідеологічних, політичних, моральних, естетичних тощо) оцінок суб'єктом оточуючої дійсності, що дозволяє у ній орієнтуватися. Вони регулюють мотивацію поведінки особи і формуються у ході її соціалізації, засвоєння нею суспільного досвіду і знаходять свій вияв у цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах тощо. З огляду на це, надзвичайно цікавими є результати опитування щодо ціннісності, що може слугувати ключовим об'єднуючим державотворчим елементом.

Який із п'яťох зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту? [21]

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Знання і розуміння української культури і мови	20,3	7,5	4,3	3,3	8,1
Спільна східнослов'янська культурна й історична спадщина	10,0	12,4	15,9	9,3	11,5
Спільні політичні принципи й ідеї	7,9	19,5	6,3	8,3	11,6
Рівні права і співіснування в межах однієї держави (України)	19,3	26,1	33,2	33,0	28,2
Прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян України	38,0	25,5	34,9	38,1	33,4
Важко відповісти	4,5	9,0	5,3	7,7	7,3

Надзвичайно цікавою є специфіка ціннісних орієнтацій населення Центрального регіону України порівняно з іншими. В основі цієї специфіки лежать наступні індикатори:

- Яскраво виражена орієнтація на спільні політичні принципи та ідеї. За цим показником Центр удвічі, а то й утричі переважає інші регіони, крім того, він майже вдвічі більший за загальноукраїнський.

- Надання пріоритету у структурі ціннісних орієнтацій фактору рівних прав і співіснування в межах однієї держави (України). Якщо

проаналізувати весь спектр ціннісних орієнтацій населення Центру, то чинник рівних прав займає перше місце – понад 26 %, випереджаючи навіть такий актуальний індикатор як істотне підвищення добробуту громадян. Разом з тим у розрізі регіонів за цим показником жителі Центральних областей України суттєво поступаються населенню Півдня і Сходу, серед яких практично кожен третій є прибічником рівних прав співіснування в державі, як основного об'єднуючого фактору.

▪ Приглушене прагнення до істотного підвищення добробуту. Незважаючи на те, що фактично кожен третій з опитаних вбачає саме у цій цінності найбільшу об'єднуючу силу, серед населення Центру цю думку поділяє лише кожен четвертий (це найнижчий показник у групі).

▪ Чітко виражене тяжіння до спільної східнослов'янської культурної та історичної спадщини. За цим показником (12,4 %) Центральний регіон України поступається лише Півдню (майже 16 %). Характерно й те, що він вищий за середній загальноукраїнський (11,5 %).

▪ Поміркована позиція стосовно знання і розуміння української культури і мови. Якщо у Західному регіоні фактично кожен п'ятий у цій цінності вбачає головне консолідуюче начало, то у Центрі цю думку поділяють лише 7,5 % опитаних. Разом з тим у решті регіонів їх ще менше – відповідно 4,3 % на Півдні та 3,3 % – на Сході.

▪ Найвищий відсоток тих, хто не визначився зі своєю ключовою ціннісною орієнтацією. До цієї категорії відноситься практично кожен десятий з опитаних жителів Центру, що перевищує середні загальноукраїнські показники з цього питання.

3. Політична ідентифікація, політична довіра. Цей індикатор є по суті стержневим у процесі визначення політичної ідентичності населення того чи іншого регіону, оскільки він сигналізує / демонструє практичний вияв політичних симпатій, ступеню довіри, які сформувалися / визріли на основі особливостей національної свідомості, відчуття територіальної приналежності, прихильності до тієї чи іншої культурної традиції тощо, до певних політичних течій, ідей, структур та лідерів.

У політичному спектрі вирізняються окремі, більш або менш самостійні течії. Як Ви ставитеся до наведених ідеологічних течій? [22]

	Позитивно	Байдуже	Негативно	Важко відповісти
Християнсько-демократична	17,2 (9,1)*	39,8 (45,5)	18,5 (19,6)	24,5 (25,7)
Соціалістична	22,2 (15,4)	32,9 (38,7)	28,6 (29,5)	16,3 (16,4)
Соціал-демократична	21,0 (12,8)	35,9 (42,8)	22,6 (20,2)	20,5 (24,2)
Національно-демократична	25,4 (20,9)	30,2 (37,3)	26,0 (19,1)	18,4 (22,7)
Національно-радикальна	8,0 (4,3)	35,3 (41,5)	35,1 (27,9)	21,6 (26,4)
Ліберальна	6,6 (4,3)	44,7 (46,9)	24,0 (24,5)	24,6 (24,4)
Комуністична	19,5 (13,1)	29,6 (36,3)	38,7 (41,3)	12,3 (9,3)
Екологічна	45,8 (39,4)	31,0 (38,5)	11,9 (12,2)	11,3 (9,9)

Аналіз результатів опитування засвідчує наступні характерні риси та особливості політичної ідентичності населення Центрального регіону у розрізі ідеологічних орієнтацій:

1. Помірковане позитивне ставлення практично до всього спектру політичних течій (всі показники Центральних областей у цій позиції нижчі за середні по Україні).

2. Порівняно високий рівень байдужості до політичних сил (всі показники по цьому індикатору вищі за загальноукраїнські).

3. У трійку лідерів політичних течій, до яких ставляться позитивно, входять екологічна (39,4 %); націонал-демократична (20,9 %); соціалістична (15,4 %).

4. Найбільш байдуже жителі регіону ставляться до ліберальної (46,9 %), християнсько-демократичної (45,5 %), соціал-демократичної (42,8) течій.

5. Лідерами негативного ставлення є комуністична (41,3 %); соціалістична (29,5 %)[23]; національно-радикальна (27,9 %) течії.

6. Найбільше викликають сумніви при формуванні у населення Центру чіткої позиції у ставленні до них національно-радикальна (26,4 %), християнсько-демократична (25,7 %) та ліберальна (24,4 %) течії.

* У дужках подано результати цього дослідження у Центральному регіоні (Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області).

У контексті наведеного аналізу цілком органічно сприймається думка С. Барзилова та Є. Барябіної стосовно того, що провінційна політична свідомість значною мірою космополітична, універсальна та конвенціональна, оскільки сформована соціальними спільнотами та політичними рухами на основі практики, якій притаманні елементи універсальності та повторюваності [24]. Справді, прагматизм, що виріс із політичної практики, став по суті ключовим фактором політичних уподобань населення Центрального регіону.

4. Критичне ставлення до досягнень та проблем спільноти. Своєрідним лакмусовим папірцем для цього індикатора політичної ідентичності може слугувати питання, винесене на опитування фахівцями Центру Разумкова "Чи прагнете Ви відновлення Радянського Союзу та соціалістичної системи?"

Чи прагнете Ви відновлення Радянського Союзу та соціалістичної системи? [25]

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Так	5,0	21,3	27,2	25,1	20,4
Так, але я розумію, що за сучасних умов це нереально	11,3	31,4	46,2	26,6	28,3
Ні	83,6	46,9	26,2	47,7	51,3

Результати опитування засвідчують, що населення Центру досить критично ставиться до досягнень та проблем незалежної України. Однозначно підтримує ідеєю відновлення Радянського Союзу та соціалістичної системи практично кожен п'ятий житель регіону. І хоча за цим показником центральні області України поступають східним (25,1 %) та південним (27,2 %), все ж він перевищує середній по Україні відсоток. Крім того, результати опитування дозволяють дійти висновку, що прихильників ностальгічних настроїв серед населення Центру значно більше, просто вони реально оцінюють сучасну ситуацію, і розуміють, що за обставин, які склалися, повернення до радянських часів є нереальним (31,4 %). Характерно і показово, що за цим показником "бажаючих повернення радянських часів реалістів" центральні області випереджають навіть східні, де він складає 26,6%.

Втім, якщо ретельно проаналізувати фактори критичного ставлення населення до суспільних процесів, можна констатувати, що

згадані результати цілком закономірне явище, оскільки суспільній свідомості притаманна потужна інерційність. Масштаби та характер останньої визначають три ключові фактори: а) старі ціннісні комуністичні орієнтації і теоретичні установки; б) оцінки-гібриди, що механічно поєднують ортодоксальний марксизм зі спробами повному осмислити соціально-політичну реальність; в) нові ідеали та цінності, що апелюють до класичних зразків національної історії та культури [26].

5. Усвідомлення індивідом себе як суб'єкта громадсько-політичного життя. Політична активність, як правило, має на меті здійснення впливу на прийняття політичних рішень з метою реалізації певних (загальнодержавних, регіональних, власних тощо) інтересів. З огляду на це надзвичайно важливою у плані визначення політичної ідентичності є самооцінка населенням ступеню реальної власної активності у політичному процесі.

Чи можете Ви сказати, що залучені до активної громадської діяльності? (регіональний розподіл) [27]

	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	10,9	9,5	19,7	10,3
Ні	75,9	82,9	48,0	82,8
Важко відповісти	13,2	7,6	32,2	6,9

Як бачимо, населення Центрального регіону України, за даними Центру Разумкова, вважає себе найменш включеним у громадсько-політичне життя порівняно з іншими частинами України: показник залучення до громадської діяльності у цьому регіоні є найнижчим в групі 9,5 %, а індикатор невключення у цей процес найвищим у країні – майже 83 %. Характерно і показово, що опитані у Центральному регіоні майже не сумніваються у правильності своїх відчуттів та вражень: лише близько 8 % респондентів зазначили, що їм важко відповісти на питання (для порівняння на Півдні цей показник майже у чотири рази більший – там не розуміє включений чи не включений він у громадську діяльність практично кожен третій). Отже, населенню Центру України притаманна "ідентичність відчуженого типу" (за класифікацією І. В. Зайцева) [28], якій властиві розмиті поверхові уявлення про політичні структури, системи та інститути, а вся політична активність зводиться, як правило, до участі у виборах.

6. **Спрямованість (мотиваційна та операційна) на політичну участь.** Характер політичної участі є одним з ключових факторів, що визначає рівень політичної ідентичності населення. І це не випадково, оскільки саме вона є чітким індикатором впливу громадськості на перебіг існуючих соціально-політичних процесів у суспільстві, показником залученості членів певної соціально-політичної спільноти до процесу політико-владних відносин. З огляду на це надзвичайно важливими у ході аналізу характерних рис та особливостей політичної ідентичності населення того чи іншого регіону є дані самооцінки його жителями своїх потенційних можливостей / здатності впливати на політичний курс та рішення влади.

7. **Оцінка можливості опору неправомірним діям влади [29].**

	Опір неправомірним діям уряду			Опір неправомірним діям місцевої влади		
	2000	2004	2005	2000	2004	2005
Захід						
Нічого не зміг би зробити	65	64	52	56	44	41
Важко відповісти	33	27	37	38	40	40
Зміг би щось зробити	3	8	11	6	15	19
Центр						
Нічого не зміг би зробити	65	71	54	62	57	44
Важко відповісти	30	24	36	32	30	38
Зміг би щось зробити	5	5	10	7	13	18
Південь						
Нічого не зміг би зробити	61	68	59	55	57	45
Важко відповісти	34	26	31	36	31	37
Зміг би щось зробити	5	6	10	10	12	18
Схід						
Нічого не зміг би зробити	74	70	64	67	58	54
Важко відповісти	23	22	29	26	29	32
Зміг би щось зробити	3	7	7	7	13	13

Отже, динаміка настроїв населення Центрального регіону України протягом 2000–2005 рр. засвідчує наступні процеси: а) порівняно суттєве зменшення у 2005 р. кількості песимістів, які "нічого не могли б протиставити неправомірним діям" владних структур

різних рівнів [30]; б) швидке (у 1,4–2 рази), але недостатнє зростання когорти активних учасників політичних процесів; в) помітне збільшення кількості тих, хто сумнівається та тих, кому важко визначитись (ця цифра у 2005 р. досягла майже 40 %).

Особливі акценти у політичній ідентифікації того чи іншого регіону розставляє ступінь персональної готовності його населення активно відстоювати свою позицію у політичних питаннях.

Особиста готовність до участі у мітингах [31]

	2000				2004				2005			
	Захід	Центр	Півд.	Схід	Захід	Центр	Півд.	Схід	Захід	Центр	Півд.	Схід
Скоріше не готові	44	48	41	39	43	48	51	51	31	40	47	40
Не визначились	34	30	28	34	25	24	21	25	19	24	26	29
Скоріше готові	33	22	31	27	33	28	28	24	49	36	28	31

Примітно, що протягом 2000–2005 рр. відчутно посилюється ступінь схильності населення до активної політичної участі. Зокрема, у Центрі кількість людей, які готові взяти участь у мітингах, зросла на з 28 % у 2004 р. до 36 % у 2005 р., безумовно, цьому сприяли події Помаранчевої революції, епіцентром яких був Київ – ключове місто Центрального регіону. З огляду на це цілком закономірно, що якщо у 2000 р. за ступенем готовності до активного протесту, участі у мітингах населення Центральних областей займало останнє місце, то у 2005 р. поступалося за цим показником лише Західним областям. Отже, серед жителів Центру спостерігається не просто позитивна, а форсована динаміка активного освоєння громадянами різних форм громадянського протесту, захисту своїх прав і свобод шляхом організації та участі у масових акціях.

Ще одним "лакмусовим папірцем" політичної ідентичності може слугувати відповідь на питання стосовно підтримки / чи не підтримки появи на політичній карті світу незалежної України.

Якби референдум щодо проголошення державної незалежності України відбувався сьогодні, то як би Ви на ньому проголосували? (регіональний розподіл) [32]

	Захід	Центр	Південь	Схід
Підтримав би незалежність України	87,7	55,7	29,6	38,6
Не підтримав би незалежність України	3,7	21,0	39,1	26,3
Не брав би участі в референдумі	3,9	12,1	17,1	14,1
Важко відповісти	4,7	11,2	14,1	21,0

Аналіз опитування показує порівняно високий рівень гіпотетичної активності населення Центру 76,7 %, якого взяли б участь у голосуванні стосовно незалежності України. (За цим показником воно поступається лише Заходу – 91,4 %). Кількість тих, хто не визначився зі своєю позицією у Центрі, порівняно з Заходом та Сходом, займає цілком закономірно проміжну позицію. Відповідно на Заході – 4,7 %, у Центрі – 11,2 %, на Сході – 21 %.

Отже, на основі аналізу суспільних факторів, які суттєво впливають на політичну ідентифікацію населення, а також дослідження індикаторів її виявлення можна дійти висновку про те, що політичній ідентичності населення Центральної України притаманні такі характерні риси та особливості:

1. Регіоналізація суспільної свідомості. Домінування відчуття локальної територіально-просторової ідентичності (усвідомлення / позиціонування себе в першу чергу жителем місцевості / міста проживання) над загальноукраїнською, тяжіння до регіональної, а не національної самоідентифікації.

2. Відсутність (порівняно з іншими регіонами) гострих протиріч між регіональною та загальноукраїнською політичною ідентичністю, які, як правило, доповнюють одна одну, а не вступають у конфлікт.

3. Чіткий, але дещо деформований історичним минулим, національний акцент (майже 92 % населення Центру складають українці, але лише 72 % відносять себе до української культурної традиції та визнають рідною мовою українську).

4. Яскраво виражене тяжіння до спільної східнослов'янської культурної та історичної спадщини.

5. Надання пріоритету у структурі ціннісних орієнтацій фактору рівних прав і співіснування в межах однієї держави (України).

6. Тяжіння до нейтральної позиції у ставленні до різних політичних течій, складовими якої є: а) помірковане позитивне ставлення практично до всіх політичних сил; б) високий рівень байдужості порівняно з іншими регіонами до політичних об'єднань; в) несприйняття політичного радикалізму.

7. Порівняно низький рівень усвідомлення населенням регіону себе в якості суб'єкта громадсько-політичного життя, що базується на: а) надзвичайно низькому показнику залученості до громадської діяльності; б) домінуванні у регіоні локальної ідентичності, яка має наслідком певну відосібленість, слабку залученість громадян до загальнонаціональних процесів.

8. Не високий ступінь готовності до активного відстоювання своїх політичних переконань, ідеалів, поглядів, який останнім часом має тенденцію до зростання.

9. Приглушена криза політичної ідентичності (приглушена порівняно з іншими регіонами), що знаходить свій вияв у: зіткненні у світобаченні та світосприйнятті різноспрямованих політичних орієнтацій; низькому рівні політичної участі; дуалізмі історичної пам'яті; деформованій національній самоідентифікації тощо.

Література

1. Стаття написана у 2008 р. у межах проекту Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України "Сучасна політична ідентичність населення України: джерела, прояви, тенденції (національний і регіональний вимір)", але в повному обсязі так і не була надрукована. На думку автора, вона і нині зберігає свою актуальність. Текст подано без змін і

2. Нагорна Л. П. Національна ідентичність в Україні / Л. П. Нагорна. – К., 2002. – С. 246.

3. Гермашова В. А. Факторы формирования региональной идентичности в современной России [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lomonosov-msu.ru/2007/20/>. – Назва з екрана.

4. У праці застосовується такий розподіл областей за регіонами: Південь – АР Крим, Одеська, Херсонська, Миколаївська області; Центр – Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; Захід – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; Схід – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

5. Під час останніх виборів Центральна Україна виступила на політичній мапі як самостійний гравець – висновки експертів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://telekritika.kiev.ua/news/146/0/18535/>. – Назва з екрана.

6. Варто підкреслити думку про те, що ключовим фактором формування політичної ідентичності є не просто історичне минуле, а саме пам'ять про нього, тобто те, що, фрагментоване історичними колізіями (війнами, переворотами, катастрофами, стихійними лихами тощо), деформоване політичними міфами, пристрасно відредаговане кожним, хто приходив до влади, залишилося у свідомості населення про попередній історичний розвиток.

7. <http://dialogs.org.ua>. – Назва з екрана.
8. Див. докладніше: Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України / А. Пономарьов. – К., 1996.
9. Власюк О. Людський вимір: реалії і перспективи України / О. Власюк, Б. Парохонський, С. Пирожков // Політика і час. – 1995. – № 2. – С. 35.
10. Підраховано за: Всеукраїнський перепис населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/city_kyiv/. – Назва з екрана.
11. Варналій З. Стратегія подолання диспропорцій у розвитку регіонів / З. Варналій, А. Павлюк, О. Шевченко // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. – К., 2003. – С. 158.
12. Конкурентоспроможність регіонів України: стан і проблеми // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 4. – С. 20.
13. Підраховано за: Всеукраїнський перепис населення 2001 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/city_kyiv/. – Назва з екрана.
14. Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 27 грудня 2005 року в усіх регіонах України. Опитано 2009 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3 %. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua>. – Назва з екрана.
15. Теж саме дослідження.
16. Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 31 травня до 18 червня 2007 року в усіх регіонах України. Опитано 10956 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 1,0 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua>. – Назва з екрана.
17. Власюк О. С. Український соціум / О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико та ін. – К., 2005. – С. 787.
18. Ідентичність громадян України: Спільне і відмінне (результати соціо-логічних досліджень проведених соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 27 грудня 2005 р.) // Національна безпека і оборона. – 2006. – № 7. – С. 5.
19. Там само.
20. Аза Л. Етнічність у контексті національно-державної ідентифікації / Л. Аза // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К., 2006. – С. 93.
21. Ідентичність громадян України: Спільне і відмінне (результати соціологічних досліджень проведених соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 27 грудня 2005 р.) // Національна безпека і оборона. – 2006. – № 7. – С. 7.

22. Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 27 грудня 2005 року в усіх регіонах України. Опитано 2009 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[//http://www.razumkov.org.ua](http://www.razumkov.org.ua). – Назва з екрана.

23. Дослідження проведене соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 19 по 25 червня 2008 року в усіх регіонах України. Опитано 2014 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[// http://www.razumkov.org.ua](http://www.razumkov.org.ua). – Назва з екрана.

24. Результати опитування свідчать про своєрідний парадокс "серйозного подразника", у якості якого виступає соціалістична партія. Суть парадоксу полягає в тому, що, з одного боку, кількість її симпатиків входить у першу трійку, з іншого – тих хто, соціалістів відверто не сприймає – майже вдвічі більше і це другий результат по несприйняттю населенням Центрального регіону ідеології та практики тієї чи іншої з політичних сил.

25. Барзилов С. И. Особенности политической ментальности провинциального социума / С. И. Барзилов, Е. Н. Барябина // Регион как субъект политики и общественных отношений. – М., 2000. – С. 204.

26. Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 27 грудня 2005 року в усіх регіонах України. Опитано 2009 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.razumkov.org.ua>. – Назва з екрана.

27. Див. докладніше: Крисаченко В. С. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін. – К., 2004. – С. 424–425.

28. Дослідження проведене соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 19 по 25 червня 2008 року в усіх регіонах України. Опитано 2014 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.razumkov.org.ua>. – Назва з екрана.

29. Зайцев И. В. Проблема формирования политической идентичности: опыт социально-психологического исследования / И. В. Зайцев // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия "Социальные науки". – 2007. – № 2 (7). – С. 42.

30. Опитування проводилося Інститутом соціології НАН України у 2005 р. в межах соціологічного моніторингу "Українське суспільство" // Оцінка рівня політичної культури суспільства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.niss.gov.ua/Monitor/Monitor45/001.htm>. – Назва з екрана.

31. Втім протягом 2000– 2005 рр. у Центральному регіоні, як свідчать результати опитування, показники схильності населення до пасивності були

практично найвищими в Україні, лише у 2005 р. Південь дещо змінив ситуацію на свою користь.

32. Опитування проводилося Інститутом соціології НАН України у 2005 р. в межах соціологічного моніторингу "Українське суспільство" // Оцінка рівня політичної культури суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.niss.gov.ua/Monitor/Monitor_45/001.htm. – Назва з екрана.

33. Дослідження проведене соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 21 по 29 серпня 2008 року в усіх регіонах України. Опитано 2009 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайнефекту) не перевищує 2,3%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.razumkov.org.ua>. – Назва з екрана.